

Recenze

Frank Trentmann (ed.): Paradoxes of Civil Society. New Perspectives on Modern German and British History.

Berghahn Books, Oxford, 2000, 2. Vydání 2003, 394 s. ISBN 1-57181-143-5

Alice Navrátilová

Máme obzvlášť silnou tendenci přijímat nekriticky koncepty, které se prokázaly být nosné a pozitivní v horizontu historické paměti naší generace a snadno potom podléháme pokušení utvářet si zkrácenou konceptuální mapu krajiny našich myslí. Trentmannovy *Paradoxy občanské společnosti* nabízí skvělý a zejména v našem geografickém regionu tolik potřebný protilek. *Paradoxy občanské společnosti* soustřeďují eseje opírající se o případové studie vybrané z německých a britských dějin, příspěvky empiricky založené, ale zároveň teoreticky nasycené, které jsou implicitní kritikou esencialistického přístupu pojetí občanské společnosti. *Paradoxy občanské společnosti* vznikly jednak jako výstup ze třídenní konference pořádané harvardským Centrem pro evropská studia; dílem jsou výsledkem Trentmannova působení na Princetonu. Načasování prvního vydání knihy (2000) spadalo do zlomového období: odezněla vlna nadšeného přijímání konceptu občanské společnosti jako osvobozujících konceptů v dění střední Evropy a Latinské Ameriky a nastalo období střizlivější, avšak zároveň přesnější analýzy. Sám editor Trentmann se k této proměně nejenom hlásí, ale spolu s dalšími přispěvateli chce být jedním z hnacích motorů této revize.

Název knihy by stěžejí mohl být více vypovídající: paradoxní povaha manifestací, které na sebe brala občanská společnost v Německu a Británii, vykreslují polaritu výkyvu, čím občanská společnost může být: na jedné straně projev emancipačního potenciálu uskupení občanů či prostřednictvím nich celé společnosti, na straně druhé účinný nástroj utužování sociálních distancí, exkluze a diskriminace. Výběr Německa a Británie není náhodný – je odrazem výsadního postavení, které zaujímá občanská společnost v historii těchto států a navíc je umocněn pragmatickými důvody: dostatkem historiografického materiálu. Plurál v názvu knihy „paradoxy“ je oprávněný a dvě úvodní eseje (Trentmannova a Hallova) slouží nejen k syntetizujícímu pokrytí těchto paradoxů, ale jsou zároveň jednotícími liniemi vskutku různorodých příspěvků. O jaké paradoxy tedy jde?

Konceptuální paradox: dvojitý život občanské společnosti

Základním paradoxem a neustále precizněji vykreslovaným centrálním motivem knihy je dvojitý život občanské společnosti: rozporuplnost, která je vepsána do samotného konceptuálního uchopení. Pod občanskou společností rozumíme normativní preskripci či utopický ideál, který má být limitou našeho snažení, věčnou dynamizující výzvou k přibližování se a zdokonalování. Na straně druhé pod občanskou společností rozumíme autonomní, vlastními intencemi a imperativy se řídící segment, vynořující se v Británii na počátku 18. století

(s. 3). Segment tvořený různými prvky, často ve vzájemném napětí, sledující rozdílné cíle. Přesto můžeme najít společného jmenovatele všech částí (minimalistická definice občanské společnosti, se kterou editor nesouhlasí): vystoupení člověka z privátní sféry a vykročení do prostoru nově se konstituujícího na úsvitu modernity. Jde o přelomový a pro utváření modernity zásadní sociální prostor: prostor dobrovolného setkávání se, se svým jedinečným nábojem stírajícím stavovské, náboženské nebo profesní rozdíly, kde jsou partikulárním étosem vedení občané motivováni pro přesahy nejenom k těm komunitám, ve kterých žijí.

Jako každá definice, tak i definice občanské společnosti v sobě implicitně nese boj o označení. Trentmann zastává jednoznačné stanovisko: nevidí žádnou užitečnost či smysl v definici, která je sice velmi moderní, ale úplně bezbřehá. Varuje před návrhem Crise Hanna (s. 6) snícího o univerzální definici občanské společnosti, která by „zahrnovala spolupráci ve všech společnostech napříč historií“. Přestože je tato definice navržena pod vznešenou touhou zbavit definici občanské společnosti jakéhokoli etnocentrického zabarvení (pod vlivem emancipačních hnutí v Africe či Latinské Americe), Trentmann vyjadřuje oprávněné obavy o užitečnosti takového definování. Analogické rozpaky se vynoří při definici Keitha Testera, který navrhuje chápat pod občanskou společností jakékoli sociální jednání, včetně vztahu s kolegy nebo vztahu k řidiči, který do Vás nabourá autem. Trentmann spolu s Hallem vyznačují jinou cestu a zdůrazňují důležitost označení „občanská“: přestože sémantika označení občanský může historicky či geograficky doznávat změn, je nezrušitelně spojena s jistým jádrem vlastností, které charakterizují určitý typ sociálního vztahu: otevřenost, rovnost a toleranci. Jedná se tedy o přechod k substanciální definici na základě výčtu vlastností? Zdaleka ne. Přestože Trentman a Hall trvají na ukotvení definice občanské společnosti okolo jádra „občanskosti“, přiklánějí se zároveň k procedurálnímu chápání občanské společnosti a distancují se od jejího pojmání jako hotové ideologie. Právě procedurální chápání občanské společnosti umožňuje zbavit tento koncept etnocentrického náhledu a de-kontextualizovat ho pro různé geografické prostory: procedurální ukotvení občanské společnosti má tak ctnost, kterou shrnuje Keane: „uhýbá snaze prodávat občanskou společnost jako ideologickou vizi budoucnosti a riskovat tak opakování chyb centrálně plánovaných ideologií“ (s. 8).

Rozbití našich zkrslených představ

Příspěvatelé sborníku chtějí rozbit naše konceptuální simplifikace: představu, že existují jednotlivé více méně konzistentní intelektuální tradice občanské společnosti pojmenované po národních prostorech, které jim mají být vlastní; spíše než typologizovat rozdílnost do intelektuálních či národních tradic je lépe zdůrazňovat „rozličné významy a funkce, kterými byla občanská společnost nadána nejenom v různých evropských společnostech, ale zachycují i rozdílnost tradic občanské společnosti uvnitř těchto společností samotných“ (s. Vii). A funkce mohou být vskutku rozličné: Robert Beachy ve svém příspěvku „Kultura klubů a sociální autorita: svobodní zednáři v Lipsku, 1741–1830“ ukazuje, jak mohou být asociace efektivním nástrojem získání sociálního kapitálu a potvrzení statusu, jehož kumulace a získání by jinak bylo velmi zdoluhavé a nákladné. Na příkladu mladého doktora Carla Haubolta ilustruje, že vznešené ideály osvícenství, okořeněné jistou ideologií, nemusí být vždy motivací pro vstup do asociací. Haubolta ke vstupu ke svobodným zednářům vedly pragmatické důvody, profesionální výhody a potvrzení správného směru, který uděloval své slibně se rozvíjející kariéře (s. 159).

Druhá linie útoku rozleptává naši představu o občanské společnosti jako skvělém sociálním vynálezu evropského prostoru a jeho diseminaci do ostatních geografických prostorů po důvěrně známé trajektorii, která předpokládá sekularizaci společnosti. Jak ve svém příspěvku „Občanská kultura, ženské zahraniční mise a britská imperiální imaginace“ ukazuje Steven S. Maughan, již od misionářských cest byly imperiální ambice a mezinárodní rozměr přítomné v samotné struktuře občanské společnosti, a to zejména v Británii. Důležitost těchto „civilizujících misí“ je ještě podtržena jejich vlivem na domácí scénu a postavení žen. Maughan nastiňuje proces, kterým ženy získaly postavení a vliv na evangelizační mise, o kterém se jim na domácí veřejné sféře ani nesnilo. Vlivem viktoriánského kódu „důstojnosti“ byly ženy postupně vytlačovány z veřejné sféry do domény jim „vlastní“ – domácnosti. Podle tohoto kódu však byly expertkami na domácnost a sociální záležitosti; od přiznání statusu a legitimacy jejich vědění v této oblasti byl potom jenom krůček k transformaci jejich postavení na domácím kolbišti. V jistém smyslu bylo třeba vyslat ženy do kolonializovaných oblastí, aby se odtud mohly vrátit do britského veřejného prostoru. Teprve toto putování žen-misionářek po cizí půdě proměnilo britskou imaginaci ohledně role žen na půdě domácí.

Třetí linie útoku je vedena na vztah mezi občanskou společností a veřejnou sférou a demokracií. Julia Roos v příspěvku „Prostitutky, občanská společnost a stát ve výmarském Německu“ poukazuje na hegemonii jistého typu vyprávění, jehož nadvláda by měla být ukončena. Argumentuje, že dominantní proud současné debaty o občanské společnosti je zaměřen na roli dobrovolných organizací a jiných forem vlastní politické organizace při formování demokratické veřejné sféry (s. 263). Zatímco dřívější teoretikové se zaměřovali na roli privilegovaných, zámožných mužů při utváření veřejné sféry, nedávné studie do tohoto výběru zařadily alespoň i ženská hnutí a ekologické iniciativy. Roos však zdůrazňuje, že pokud chceme mít opravdu nezkreslenou představu o vývoji veřejné sféry, musíme do zkoumání zahrnout i skupiny, které byly dobovým morálním klimatem považovány za vydeděnce. Historie politické organizace prostitutek ve 20. letech minulého století v Německu překonává naši selektivní slepotu ohledně typu organizací, které přispěly k vývoji veřejné sféry.

Dohánění historiografického deficitu: podivuhodné historie jednoho konceptu

Historizující podání občanské společnosti bylo doposud pod nadvládou dvou příběhů: jeden byl historií vytříbené intelektuální tradice a velkého příběhu o postupném vylučování se a autonomizování sféry občanskosti v 17. a 18. století a impulsu, který tomuto vydělování udělili skotští osvícenci. Příběh pak pokračoval proměnami občanské společnosti ve století devatenáctém, v kontextu tří ideologických grácií: liberalismu, konzervatismu a socialismu (s. 9). Trentmann a kol. Se snaží ukázat, jak takové vykreslení občanské společnosti je přinejmenším jednostranné. Spíše než jako důmyslnou konverzaci vzdělaných elit, mimo státní sféru, ukazuje Ian F. McNeely ve svém příspěvku „Noviny inteligence (*Intelligenceblatt*) jako cestovní mapa po občanské společnosti“ vliv lokálních – ve smyslu provinčních – plátků na vytváření „myšlené komunity“ čtenářů a jejich nenásilné vzdělávání prostřednictvím zvláštní směsi informací, esejů i lokálních drbů. Překvapivé na tom je, že tyto noviny těžily ze státní podpory. Navíc byly oficiálně distribuovány všem úředníkům v daném regionu a státní autorita mohla v těchto novinách zdarma inzerovat, čímž byla zaručena aktuálnost i zajímavost pro

čtenářstvo. Lokální charakter novin pak podněcoval vytváření komunitní mentality a následně i vztahů. Tato případová studie koriguje, pokud přímo v jistých momentech nefalzifikuje Habermasovo vyprávění o veřejné sféře jako potenciálu a místu nezaujatosti, nepraktičnosti (ve smyslu nepragmatičnosti) a odtažitosti od společenského dění.

Z výše uvedeného příspěvku je zjevná strategie, kterou editor zvolil: přiblížit zapomenuté historie, zachytit mikrosvět těch, kdo byli průkopníky asociálního života v moderní veřejné sféře. Cílem sborníku však není vystavění nových meta-narativ občanské společnosti; chce být zprostředkujícím článkem mezi teoretiky a historiky. Teoretiky – s jejich zálibou v logicky průzračných a abstraktních vyprávěních – konfrontovat s často matoucí složitostí občanské společnosti posledních tří století, a historikům nabídnout nové interpretace starého konceptu; přínos pro obě skupiny by měl být v nových náhledech spatřujících rozličné dimenze občanské společnosti.

Shrnutí „nových náhledů“

Pro přehlednost tedy shrňme, které nové náhledy a s tím obohacení konceptu i empirických zkoumání sborník přináší:

1) *Snaha o reinterpretaci tradičních témat* jako gender, národ nebo říše.

2) *Zahrnutí opomíjených skupin*, propůjčení hlasu objektům, které byly předmětem civilizačních snah (nemocní, vdovy, prostitutky).

3) *Zkoumání rozlišování a vztahu mezi občanskou společností a státem*.

Každý ze segmentů je uveden konceptuálním ukotvením v druhé kapitole, která představuje velká intelektuální vyprávění. Mýlil by se čtenář obeznámený s teoretickými východisky diskurzu o občanské společnosti, který by se domníval, že je tato kapitola malým přínosem. Do současnosti skvěle dotažené paralely, například v příspěvku Ruperta H. Gordona „Kant, Smith a Hegel“, zejména v části „Hegeliánské náhledy a současné trhy“ znovu připomínají „centrální postavení klasiků“. Trentmannův příspěvek „Občanská společnost, obchod a občan-konzument“ mimo jiné odkazuje opět k dalšímu (pravděpodobně ani nemá smysl je číslovat) paradoxu občanské společnosti. Zatímco volný obchod byl naprosto stěžejním konstitutivním prvkem britského života ve „zlatém období“ a napomáhal emancipaci a vymanění se z omezujících kategorií, současný volný obchod je trnem v oku značného segmentu občanské společnosti.

Tím se dostáváme k tématu, který stojí v pozadí jako magnetický bod, který usměrňuje množství prvků nakupených v historii občanské společnosti – globální občanská společnost.

V kontextu pokračující debaty o její budoucnosti, do níž se Trentmann chce aktivně zapojit, je poselství osvěžující a povzbudivé: pokud jsme byli znepokojeni náladou, která panovala na některých alternativních summitech (Johannesgurg 2002), nebo vzrůstaly obavy z nárůstu vlivu nedemokratických uskupení či nás trápila otázka, zda vůbec něco jako globální občanská společnost existuje, po načerpání „nových perspektiv“ je náš náhled optimističtější: rozporuplnost a živelné bujení ve směrech, které nám nejsou vždy po chuti, jsou občanské společnosti vlastní; stejně tak jako teoretické spekulace, jejichž relevanci prověří případové studie nebo v horším případě čas. *Paradoxy občanské společnosti* ukazují, že jde prostě o občanskou společnost *as usual*, tak jak se nám jeví přibližně v posledních třech stech letech.